

Műveltségkép és iskola

„Tanítva tanulni”

- Beszélgetés Szabó Árpáddal -

Ez a beszélgetés, amely 1995 októberében zajlott le, része egy sorozatnak, amelyben tudós embereket faggatunk arról, hogy életpályájuk és kutatási területük tükrében milyenek látják a mai oktatás és az iskola helyzetét. Miként járul hozzá egy adott korban a műveltség közvetítéséhez, illetve annak alakításához az iskola? – kérdezzük Szabó Árpádot, az ókortudomány és a filozófia professzorát, akinek élete során a XX. század csaknem valamennyi magyar iskolatípusát volt alkalma – padból vagy katedráról – megismerni.

- Milyen szerepe volt egyetemi pályafutásában a pedagógiának? Voltak-e életének jellegzetesen pedagógiai élményei?

- A hetvenes évek elején Amerikában megismerkedtem egy svéd pedagógussal, aki az európai iskolatípussal foglalkozott. Örömmel töltött el, hogy egyik előadásában éppen *Stolmár Lászlónak*, annak a magyar pedagógusnak a módszerét emelte ki, akinek a magyar iskola és különösen a biológia tanítása olyan sokat köszönhet. A ma már sajnos nem élő, nálam idősebb barátommal, *Stolmár Lászlóval*, akiről később megtudtam, hogy a magyar tanítók legendásan tisztelt mintaképe, 1939-ben kerültem kapcsolatba. Abban az időben egyetemi gyakornokként szerény fizetésemellett azzal egészítettem ki, hogy középiskolai tanulók korrepetálását vállaltam. Ennek kapcsán találkoztam *Stolmár Lászlóval*, aki észrevéve pedagógiai érdeklődésemellett, elvitt néhány mintatanításra az akkor Mária Terézia téri Fővárosi Pedagógiai Intézetbe. Ennek része volt az az elemi iskola, amelynek akkor ő volt az igazgatója. (Később magát a Fővárosi Pedagógiai Intézetet vezette.) Tőle tanultam meg, illetőleg ő tette tudatossá bennem azt a korábbi tapasztalatomat, hogy eredményesen tanítani csak akkor tudok, ha elmélyítem magamban azt a korábban már megszerzett, vagy megszerezni vélt tudást, amit tovább akarok adni. Csak az taníthat eredményesen, aki egyben tovább is tanulja azt, amit tanít.

Emlékeztetett ez mindjárt egy nagyon régi gyermekkori tapasztalatomra. A legelső elemi iskolai év vége felé történt, hogy a tanító néni azzal tüntetett ki, tanuljak együtt az egyik osztálytársammal, azaz „tanítsam” ezt az osztálytársamat, aki nehezen, akadozva olvasott. Örültem ennek a kitüntető megbízásnak, különösen azért, mert otthon szüleim – nyilván joggal – elégedetlenek voltak az én olvasásommal. Az, hogy az iskolában „taníthattam” osztálytársamat, alkalom volt arra, hogy közben én magam is jobban megtanuljak olvasni. Ezt a régi tapasztalatomat és nem tudatos gyakorlatomat tette bennem tudatos célkitűzéssé *Stolmár László* több mint húsz évvel az első elemi osztályban szerzett élmény után.

Azt, amit tőle tanultam, a negyvenes években még tovább mélyítette bennem a nagy magyar pedagógus, *Karácsony Sándor*. Ő vezetett rá arra, hogy a tanítás

nemcsak tanulás, hanem „társas lelki folyamat” is. A tanító tanuljon tanítványától. Csak az a tanítás ér valamit, amelynek során mind a két fél, a tanító ugyanúgy, mint a tanuló, érzi, hogy a közös munkában egyre inkább gazdagodik.

– *Nincs valami szakmai „titka” az eredményes tanításnak?*

– Azt hiszem, van. Több pedagógus észrevehette már: a tanulónak akkor élmény az „új tudás”, ha ezt ő maga fedezi fel. Úgy kell tehát tanítanunk, hogy a tanuló közös munkánk során szinte „önállóan” jöjjön rá arra, amire meg akarnánk tanítani. Csak azt tudom igazán, amit szervesen hozzá tudok kapcsolni korábbi ismereteimhez. Minden új ismeret újrendezése korábbi ismereteimnek. Amire rájövök, annak az előzményei ismeretesek voltak számomra korábban is. A tanítónak tehát úgy kell irányítania a tanulóval végzett közös munkát, hogy a tanulónak „saját élménye” legyen az új, és mégis régi ismeret. Ugyanez kell legyen, talán még fokozottabb mértékben, a tanító élménye.

– *Mi a véleménye a „magyar műveltségisményről”?*

– Úgy gondolom, többet kellene törődnünk az anyanyelv tanításával, művelésével. Veszedelmes romboló versenytársa ezen a vonalon az iskolának a rádió, a televízió és a sajtó. A nyilvánossághoz forduló honfitársaink egy része mintha elfelejtett volna magyarul. Nagyon kevesen törődnek manapság a múlt századból származó tanítással: „Nyelvében él a nemzet!” Ha gondozatlan és hanyag a beszédünk, ugyanilyen lesz a gondolkodásunk. Nem arra célok most, hogy lépten-nyomon találkozzunk nyomtatott szövegben útszéli kifejezésekkel, olyan magyar szavakkal, amelyeket e század első felében még magukat „naturalistának” valló szerzők sem mertek volna használni. Nem is csak azt kifogásolom, hogy írott és beszélt köznap nyelvünk tele van fölösleges, rosszul használt idegen szavakkal, fordulatokkal. Ott tartunk ma már, hogy szinte végigmehet az ember Budapest legforgalmasabb részein, és utána fölteheti magában a kérdést: Vajon kiderül-e a hirdetések szövegeiből, amelyeket mindenfelé lát, hogy a magyar fővárosban jár? – Ne felejtsük el, milyen nagy tette volt a magyar művelődésnek 200 évvel ezelőtt a nyelvújítás. Ne tegyük tönkre a ránk maradt nagyszerű nyelvi örökséget!

Ami viszont a tanító munkáját illeti, azt hiszem, legjobb lesz *Szókratész* példáját követni. Az ő módszere anyja módszerének, a bábaasszony tevékenységének az utánzása volt. Ahogyan a bába világra segíti az újszülöttet, úgy kell a tanítónak is világra segítenie a tanítvány új gondolatait. Így lesz a tanítás és a tanulás kettőjük közös munkája. A tanító előbb fölbreszti a tanuló kíváncsiságát, majd a kérdésekre adott válaszaival még tovább fokozza azt, hogy a végén magával a tanulóval találta meg a felmerült kérdésekre adandó választ.

– *De valójában kíváncsi-e manapság a tanuló? Nem gondolja, hogy éppen ellenkezőleg, az iskola ma olyan óriási információhalmazt zúdít a gyerekekre, hogy ezzel csak túlterheli őket? Nem kellene inkább válogatnunk, mit adjunk tovább tanítványainknak?*

– Valóban, a pedagógusnak meg kell válogatnia, mire tanít az iskolában. De úgy gondolom, a túlterhelés csak annak a következménye, hogy nem tettük elég kíváncsivá tanítványainkat. Régi bölcsesség az, hogy a tudás a csodálkozással és az ennek nyomán felébredő kíváncsisággal kezdődik. Nem az a fontos, mennyi kész

ismeretet kapnak tőlünk tanítványaink, hanem az, hogyan tesszük szinte kielégíthetetlenül egyre növekvő kíváncsiságukat. Ezzel készítjük elő őket olyan újabb problémák és válaszok keresésére, megtalálására, amelyeneket gyakran mi magunk is alig sejtünk még.

– *Hogyan készüljön föl erre a pedagógus?*

– Véleményem szerint ne akarjon kész ismereteket tölteni tanítványai fejébe. Közös munkával, alkalomról alkalomra építse és építtesse fel tanítványaival azt, amit ő maga már régen tudni vél. Így lesz a tananyag új, elmélyültebb ismeret forrása a pedagógus számára is.

– *A „nemzeti műveltségismerésről feltett kérdésre professzor úr a válaszában nyelvi nevelésünk hiányosságaira emlékeztetett. Nem akarna tovább menni ezen a vonalon?*

– Dehogynem! Még súlyosabbak a mulasztásaink a magyar irodalom és történelem tanítása terén. Vajon kihasználjuk-e mindazokat a lehetőségeket, amelyeket a sajtó, a rádió és a televízió ad a kezünkbe? Ellenkezőleg, ezek sokszor nem segítik, hanem akadályozzák, rombolják munkánkat. Hallottam már a közel-múltban olyan véleményt is, mely szerint *Arany János* nyelve ma már elavult. Ez csak arra mutat, hogy milyen keveset adott eddig az iskola régebbi irodalmunk kimeríthetetlen kincseiből. Ne kevesebbet, hanem a mainál sokkal többet tanítunk nagy költőink, *Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany* és a többiek műveiből – könyv nélkül is, hogy gazdagodjék nyelvünk. Ugyanez érvényes, talán még fokozottabban, a magyar múlt tanítására. A millicentenáriummal kapcsolatban nem csak azt kellene tudatosítanunk, hogy kik és mik voltak honfoglaló őseink. Nem fontosabb-e ennél még inkább az, hogy mivé lettünk mi magunk itt a Kárpát-medencében? Hiszen mi már jóval többek vagyunk, mint a honfoglalók voltak. Hogy is mondta *József Attila*? „A honfoglalók győznek velem holtan, s a meghódított kínja meggyötör.” Mert a mi múltunk már nemcsak a honfoglalók története, hanem azoké is, akikkel egybeolvadtunk. „A harcot, amit őseink vívtak, békévé oldja az emlékezés...” „Anyám kun volt, apám félig székely, félig román, vagy tán egészen az...” A múlt tanítása egyben nemzetnevelés, felkészülés a jövőre. Magyaros vendégszeretettel fogadjuk azt, aki hozzánk jön, és rábízunk, akar-e tanulni tőlünk. Mi magunk azonban kihasználjuk az alkalmat és okvetlenül tanulni akarunk tőle. Nem azért, hogy megtagadjuk tegnapi önmagunkat, hanem hogy a jövőben külön magyarok legyünk. Hisz a magyar nem volt, hanem lesz! A történelem kutatásának és tanításának csak akkor van értelme, ha ez felkészülés a jövőre. Azért akarunk tanulni a történelemből, minden szomszédunktól és minden közénk jött vendégtől, hogy mi a jövő gazdagabb magyarjai legyünk. Ne feledkezzünk meg arról, hogy az, aki tanulni akar, a szerénységen kezd, így lesz belőle külön ember.

– *Eddig csak az irodalom és a történelem tanításáról beszélt. Van-e ezen kívül mondanivalója a középiskolai tanításról?*

– Véleményem szerint a középiskola (gimnázium) korábban a humán tárgyakat hangsúlyozta, többé-kevésbé háttérbe szorítva a matematikát, fizikát és a természet ismeretére tanító tárgyakat. Később megpróbált szakosítani két vagy

több irányba. Ezzel még jobban elszakadt egymástól a humán és a reális ismeretekre nevelés, holott éppen azt kellett volna kiemelniük, hogy ennek a kettőnek csak együtt van értelme. (Nem igaz a még ma sem elfelejtett „két kultúra” elmélete.) Az úgynevezett reálantárgyakat is történeti kibontakozásukban kellene tanítanunk. Persze nem úgy képelem a tudománytörténetet az iskolában, hogy történeti adatok tömegét zúdtítjuk a gyerekekre. Ehelyett a problémák egymásból való történeti kibontakozására kell figyelmeztetnünk tanítványainkat. Hogyan függ össze például a Föld gömb alakjának a fölismerése a naptár, a csillagászat, a földrajz és geometria egymásból szervesen kibontakozó problémáival. Fizikaórán a mozgás, a tömeg, az erő, a gyorsulás, a tömegvonzás, a centripetális és a centrifugális erő fogalmainak kialakulását is kellene vizsgálnunk. Rá kellene mutatnunk, hogyan jelenik meg kezdetben az anyag, a tér, az idő, a mozgás fogalma, és hogyan változnak, alakulnak, mélyülnek el egyre jobban mindezek a fogalmak napjainkig.

Magát az időt és a teret külön-külön soha nem érzékelem, csak a mozgással együtt. Mi az a mozgás? Valahol van valami és mégis ott? Eljutok odáig, hogy a principium identitatis alapján csak azt tudhatom biztosan, ami nem mond ellent önmagának. A dolgok különböznek egymástól, ezért veszem észre őket. Mi az élet és mi a halál? Ha két ellentét adva van, egyiket sem tudom külön megérteni, de ha a kettőt egymás mellé teszem, akkor így megsejtek valamit belőlük. Az egész világ – mégiscsak igaza van *Hérakleitosznak!* – az ellentétek egysége. Tehát a principium identitatis azt is jelentheti, hogy emberi gondolkozásunk csak így képes befogadni a világot, nem tudunk másképp közelebb férközni hozzá. *Arisztotelész* nem tudja elképzelni az időt másképp, mint azt, ami már oszthatatlan egységekből áll. Ezt nevezi ő görögül *mostnak* (=nün). A nün azt jelenti, hogy most vagy pillanat. *Pauler Ákos* szerint is az idő megfordíthatatlan, de van már oszthatatlan része, a *tartam*. Amikor az egyenes vonalat pontok összességének tekintem, akkor a ponton keresztül az egyenest visszavezetem valami másra. Az más lapra tartozik, hogy bár a pont maga mindig adva van, de két pont egymás mellett soha nincs adva, mert közöttük mindig végtelen sok más pont van. Ha viszont azt mondom, hogy az idő tartam, akkor ezzel csak annyit mondtam, hogy az idő csupán kis időből áll. Magát az időt és a teret tehát, mint mondtam, külön-külön nem érzékelhetjük, elválaszthatatlanok a mozgástól. De mi a mozgás? Ami mozdó, az van valahol, de mégis ott, ahol van. Erre nagyszerű példa *Zénó* paradoxona: *Akhilleusz* és a teknős. A leggyorsabb futó soha nem érheti utol a leglassúbbat, ha ennek az utóbbinak valami előnye volt. Hiszen, ha a leggyorsabb odaér, ahol a leglassúbb a vele egyidejű futást elkezdte, addigra a leglassúbbnak már valamivel előbbre kell lennie. Bármennyire tapasztaljuk is, hogy a leggyorsabb behozta a leglassúbbat, ezt a folyamatot *gondolatban* lehetetlenné teszi a végtelen oszthatósága mind a nagyobb, mind a kisebb távolságnak. A két végtelen, bár az egyik kisebb, mint a másik, tehát az egyik része a másiknak, az egész és a rész gondolatban mint végtelen sorok egyenlők.

– *Ezek szerint nincs végső igazság?*

– Az igazságot csak akkor lehet megközelíteni, ha hiszek abban, hogy létezik, és aztán utólag jöhetnek csak rá, hogy ez még mindig nem az, vagy még mindig nagyon távol vagyok tőle. Az igazság maga nem olyan objektum, amely a személytől függetlenül van, hanem éppen ennek a személynek a közeledése valami rajta

kívül esőhöz. Vagyis a rejtély velem együtt van adva ebben a világban. Nem a világ rejtély egyedül, hanem az, hogy én ebből a világból valamit megérték.

– *Amíg hallgattam Önt, az jutott eszembe, amikor Poncius Pilátus azt kérdezi: „Mi az igazság?” Vajon ő akkor nagyon sokat tudott, vagy valamit nagyon nem értett?*

– *Poncius Pilátus azt kérdezi: „Te vagy a zsidók királya?” Erre Jézus nem válaszolt. Pilátus megértette a helyzetet, de kényelmesen kitért az állásfoglalás elől. Idehoztátok, azt csináltok velem, amit akartok, nem törődöm velem, én sajnálom szegényt. Hányszor tesszük mi is ezt: kitérünk a felismert igaz következményei elől!*

– *...Hova jutottunk! Tanár úr optimista a jövőt tekintve?*

– Ebben a percben igen. Én magam is egy folyamat vagyok, átmegek nagyon sok mindenben. Ha elkezdem elemezni a mai nap élményeit, nem vagyok annyira pesszimista, hiszen reggel, amikor felkeltem, vigasztalóan sütött a nap. Lehet, hogy a világ tönkremegy, lehet, hogy az egész európai kultúránkból semmi nem marad. Mégis, hiába lett volna mindez? Hiszen olyan erős hit áll mögötte! Elképzelhetetlennek tartom azt, hogy a világ csak úgy magától, véletlenül jött volna létre, és hogy az ellenkezője is lehetett volna. Nem tudom elfogadni ezt, nem tudnék így élni. Fel kell tennem azt, hogy van valami értelme. Hogy mi, azt ne szűnjünk meg keresni. Ha nem lenne meg ez a hitem, az lenne a legrosszabb.

– *Ez a hit táplálja és lelkesíti át a tanár úr óráit, írásait?*

– Igen, a hit, amelyről néha megfeledkezem, csak akkor ébred újra föl bennem, ha végiggondolom a lehetőségek hosszú sorát. Ez a hit nem visz állandóan, de segít rajtam a munka, ha megpróbálok tovább jutni. Átmeneti ez is, vagyis ellentétekben mozog minden. A jót is csak a rosszal együtt tudom megélni, mert a jó önmagában megfoghatatlan. A világban fontos a tagadás ősi szelleme is. Mint az Úr mondja *Lucifernek*: „Mit rontni vágyol, szép és nemesnek új csirája lesz”.

– *A jó fizikatanításhoz kell Az ember tragédiája és a jó magyarórához kell a fizika is?*

– Kell, okvetlenül kell.

– *De miként tudja mindezt egy megfáradt, közepes tehetségű tanár nyomorult körülmények között megvalósítani?*

– Főként a nyomorult körülmények miatt aggódom, mert az emberben tudok bízni. Ha kipiheni magát, képes megújulni. De nyomorult körülmények között ez valóban nagyon nehéz.

Beszélgetőpartnerek voltak *Botfi Mária* és *Csorba J. László*